

**Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии**

**Hartmut Katz: Studien zu den älteren
indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen** aus dem Nachlaß
herausgegeben von Paul Widmer, Anna Widmer und Gerson Klumpp.
Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 2003. 354 l.
ISBN 3-8253-1452-9

Az 1996-ban elhunyt finnugor és indoeurópai nyelvész, Hartmut Katz habilitációs értekezésének kiadására vállalkoztak a szerkesztők: a müncheni egyetemi magántanár volt tanítványai és kollégái.

A kérdéskör vizsgálata nem előzmény nélküli vállalkozás, hiszen az indoeurópai (indogermán) és uráli (finnugor) népek és nyelvek kapcsolatainak kérdését másfél évszázada számos jeles kutató vizsgálta: tanulmányok és monográfiák egész sora látott napvilágot a kérdés történeti-régészeti háttéréről és nyelvészeti-etimológiai eredményeiről. A könyv irodalomjegyzéke csak a legfontosabb szakirodalmat listázza, bár néhány művet azért hiányolok; érthetetlen, hogy pl. Aulis J. Joki, Korenchy Éva erről a kérdéstről írt német nyelvű monográfiája nem szerepel a jegyzékben. Minthogy a szerző posthumus munkájáról van szó, nem bocsátkozhatom vitába sem a felhasznált irodalom, sem pedig a disszertáció eredményeiről, így csak a könyv rövid bemutatására szorítkozhatom.

A bevezetés (Einleitung, 1–6) után rövid áttekintést kap az olvasó az uráli hangtörténet kérdéseiről (Abriß einer uralischen Lautlehre, 7–35): fonéma- és tőrendszerről, a hangsúlyviszonyokról valamint néhány morfológiai jelenségről. A vázlat tájékoztat a szerzőnek a vitás kérdésekről vallott állásfoglalásáról is. A hanghelyettesítésekről írt összefoglaló (Substitutionslehre, 37–75) részletesen tárgyalja az indoeurópai alapnyelvi szintek fonémarendszerét és ennek tükröződését az uráli nyelvek átvételeiben.

A könyv következő, fő fejezete (Die arischen Lehnwörter im Uralischen nach Sprachgruppen, 77–300) a jövevényszavak fogalmi csoportjait tárgyalja részletesen a következők szerint: a környezet, az ember, társadalmi rend,

gazdaság, technológia, művészet és szórakozás, mennyiségi szavak (pl. számnevek), az absztrakt fogalmak, a grammatikai természetű átvételek.

Függeléként (Anhang: Weiter alte Lehnwortschichten, 301–314) további csoportosítás szerinti rétegek kerülnek tárgyalásra: alán, ősszláv, balti és ismeretlen eredetű szavak a későbbi (magyar, finn-volgai és finn-permi) alapnyelvi szinteken; állást foglal a szerző a tochar jövevényszavak kérdésében, a számjód iráni eredetű szavai kérdésében, és tárgyalja az oroszországi németek szerepét az Urál-vidéken, kitér a magyar–török és a permi–ősmagyar érintkezésekre is.

Az értekezést rövid konklúzió (Schlußbemerkungen, 315–320), irodalomjegyzék (Abgekürzt zitierte Literatur, 321–329), valamint a rekonstruált átvételek jegyzéke (Register der rekonstruierten Entlehnungen, 331–348) és a jelentések jegyzéke (Register der Bedeutungen, 349–354) zárja.

Úgy tűnik, hogy a nyelvi kontaktusok folyamatosak voltak, emiatt az időbeli rétegek elkülönítése igen nehéz, sőt lehetetlen, ezért a szerző azt a tárgyalási módszert választja, hogy az egyes finnugor nyelvek, ill. nyelvcsoportok indoeurópai, ósárja stb. eredetű szavait sorolja a fogalmi csoportok valamelyikébe. Az átvétel korát tkp. az indoeurópai és az uráli nyelvek relatív kronológiája minősíti. Általában ugyanezt az eljárást alkalmazták Katz tudós elődei (Joki, Korenchy, Rédei stb.) is. Az érintkezések volumene lemérhető, hogy a különböző időben átvett szavak számát a szerző 660-ra becsüli. Nincs a könyvben statisztika arról, melyik finnugor alapnyelvi szintbe kerülhetett át a legtöbb indoeurópai szó valamely indoeurópai nyelvi formából, ezért én a rekonstrukciók alapján készítettem ilyet:

Hartmut Katz terminológiája	magyar terminológia	szó- mennyiség
UU = Ururalisch	uráli alapnyelvbe	37
FU = Urfinnischugrisch	finnugor alapnyelvbe	122
U = Urugrisch	ugor alapnyelvbe	153
OU = Urobugrisch	obi-ugor alapnyelvbe	40
FFP = Frühurfinnisch-permisch	korai finn-permi alapnyelvbe	15
FP = Urfinnisch-permisch	finn-permi alapnyelvbe	227
P = Urpermisch	őspermibe	3
P ₁ = Urpermisch z.Z. der FUA LWW	kései őspermibe a korai ősárjából	62
FČ = Urfinnisch-tscheremissisch	finn-volgai alapnyelvbe	1

A táblázatban nem vettem figyelembe a nem biztosnak tartott, így vagylagosnak minősített átvételeket. Ennek ellenére levonható az a következtetés, hogy a legtöbb szó a finnugor kort követően a finn-permi, ill. az ősspermi korban került át, és jelentékeny az ugor nyelvekbe átkerült szavak mennyisége, amely csaknem 200 lexémára rúg. E szavak zömét már az ugor alapnyelvbe átvették, de még a magyarok kiválása után, az obi-ugor korban is bekerült 40 elem. Összehasonlításként említem meg, hogy Korenchy Éva 44 obi-ugor szóról állapította meg az iráni átvétel lehetőségét (vö. *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*, Budapest 1972: 84).

Az érintkezések kölcsönössége feltételezi, hogy az uráli nyelvekből is kerültek át szavak a különböző indoeurópai nyelvekbe: a szerző szerint mindössze kilenc szó minősíthető ilyen átvételnek. Egy részük a korai ósárjába, az ósárjába, ill. az ósírániba került át (348).

Nem tisztem, s főleg nem kompetenciám, hogy a szerző eredményeivel érdemben vitatkozzam. A művet átlapozva is azt igen alapos és körültekintő munkának tartom. A fenti vázlatos statisztikai számvetés is azt mutatja, hogy Katz kutatásai a korábbiakhoz képest lényeges többletet jelentenek a kérdés vizsgálatában. Örvendetesnek tartom, hogy a szerkesztők rendkívüli, áldozatos munkával megjelentették Hartmut Katz értekezését, még annak ódiumával is, hogy a szerző sok részletkérdésben biztosan élt volna a változtatás lehetőségével és jogával. Ezzel a finnugor és indoeurópai nyelvészeti kutatások számára nem hagyták veszni az óriási anyagot és jegyzeteket, a szerző jelentős életművét, és így méltó emléket állítottak a jeles nyelvész kollégának.

KERESZTES LÁSZLÓ

*

Nagy Károly: Óshazakeresőink nyomában

Magyar Könyvklub, Budapest 2003. 400 l.

ISBN 963-547-988-3

Nagy Károly könyvének finnugrista szemmel nem az a legfőbb erénye, hogy összefoglalja a teljes magyar óshazakutatás történetét, hanem az, ahogyan teszi ezt. A nyelvész szakembernek mindig is gondot okozott, hogyan láttassa meg olvasójával a lativusok fáitól az erdőt. Természetes probléma ez, de orvosolni nem könnyű. Nagy viszont remek érzékkel választott: ha a nagyközönség nem érti, és főként nem igényli a történeti összehasonlító nyelvészetet, akkor nem kell írni róla. Lehet írni sok egyébről, ami benne van

a köztudatban, márpedig a magyarság származásáról szóló elképzelések, és az a néhány név (Julianus barát, Kőrösi Csoma Sándor, Reguly Antal), melyek az őshaza keresésének hőskorát fémjelzik, benne vannak.

Az írás formája, stílusa is a szélesebb olvasókört célozza meg: a száraz tudományosság helyett lazább szerkesztésű, itt-ott elkalandozó, esszéisztikus fejezetekből áll a mű (elkalandozásra l. pl. a *jus primae noctis* hiedelmi alapjának ismertetése a 46–47. oldalon). A könnyedebb stílus azonban korántsem megy a pontosság rovására, mindenütt sokoldalú, részletes tájékoztatást kapunk az éppen tárgyalt személyekről, elméletekről. A szerző újságíró, és e könyvben a tényfeltáró újságírás egyesül a tudományos ismeretterjesztéssel.

Tematikus felépítését a kronológiai sorrend szerint szervezi fejezetekbe. Az *Őshazakeresés lélektana* című bevezető után szépen ível az őshaza keresésének története a krónikák eredetmondáitól a modern tudományos eredményekig, illetve az ezzel párhuzamosan meglévő, tudományon kívüli *Őstörténeti téveszmékig*.

Ha először tartjuk kezünkben a könyvet, és csak a tartalomjegyzékbe pillantunk is bele, rögtön szembetaláljuk magunkat az egészet jellemző finom humorral, könnyed szellemességgel. Szemléltetésül csak néhány példa: Orlay esete Jaksics Gergellyel, avagy valaki csal; Resid efendi és a “vasfejű székely”, avagy a török és a mongol kísértés; A fantasztikum határán innen és túl, avagy kis magyar őstörténeti abszurd.

A teljesség igényével íródott életrajzi részekben is rábukkanhatunk egy-egy anekdotára, ilyen pl. Kőrösi Csoma és Teleki József gróf találkozósa Nagyenyed határában: “– Hova, hova? – kérdezte barátságosan a gróf. Megyek Ázsiába – hangzott Csoma válasza. – Nem ismerek ilyen falut a környéken” – így Teleki (179).

Néhol észrevehetünk pontatlanságot nyelvészeti jellegű adatokban (pl. a **mańć* szónak nem valószínű, hogy lett volna *mancsa* alakja az ugor egység felbomlása utáni ősmagyarban, vö. 283), de a könyv jellegéből adódóan ez nem okoz komolyabb problémákat. Furcsa viszont az a tévedés (vagy csak nyomdahiba?), hogy Finnországban 3,5 millió finn lakik (281), a helyes szám kb. 4,8 millió (valamint kb. 300.000 svéd és mintegy 100.000 bevándorló).

Összességében elmondható, hogy a kisebb pontatlanságok ellenére ez a hiánypótló mű üde – borítója szerint narancssárga – színfoltja a magyar őstörténet-kutatás palettájának, és jó kalauza az érdeklődő és/vagy bizonytalan olvasónak, aki csak most ismerkedik a témával.

DUSNOKI GERGELY

Irina Nikolaeva: Ostyak Texts in the Obdorsk Dialect

Wiesbaden 1999. 279 l. Studia Uralica 9. ISBN 3-447-04100-5

Mind ez ideig az obdorszki osztjákok között feltehetőleg Pápay József gyűjtötte a legterjedelmesebb nyelvi és néprajzi anyagot 1898/99-ben. Steinitz is jegyzett le erről a nyelvterületről származó szöveget 1935-ben, amely meg is jelent (Steinitz 1989: 523–555). Kultúráját jól őrző kisebbségi csoportként jellemezhető e terület lakossága (Schmidt 1990: 327). Ilyen előismeretek birtokában kíváncsisággal vehetik kezükbe az érdeklődők a legújabb obdorszki osztják szövegek gyűjteményét.

A szerző négy részre tagolta művét. A Bevezetésben (Foreword 7–10) ismerteti a gyűjtés körülményeit. Itt megtudhatjuk, hogy két év (1990 és 1993) munkájának eredményeit teszi közzé. Az 1990-es év gyűjtésének helyszíne Katravozs, a másik alkalommal Akszarka és Harszajim nevű települések. A katravozsi nyelvjárás közbülső helyet foglal el a suriskári és az obdorszki között. A település a Szob folyó mentén található, ezért szobi nyelvváltozatnak is szokták nevezni. A másik két településen beszélt (a terület folyójáról polujinak nevezett) áll közelebb a Pápay által gyűjtött obdorszki nyelvjáráshoz. Összesen tizenhárom adatközlőtől származnak a lejegyzett szövegek.

Változatos műfajokat ismerhetünk meg: mitológiai történeteket, hősénekeket, állatmeséket, sámánénekeket, egyéni énekeket. Nyikolajeva már itt felhívja a figyelmet az erős orosz nyelvi hatásra.

Az Ostyak texts címet viselő fejezetben (11–131) olvasható az 59 osztják nyelvű szemelvény. A szerző római számokkal különíti el őket egymástól. Talán célszerű lett volna – a könnyebb tájékozódás érdekében – címet adni valamennyinek. De ha már ragaszkodott a gyűjtő a számokkal történő jelöléshez, legalább a Tartalomjegyzék (Contents 5) utalhatna a szűkszavú Ostyak texts címen kívül arra is, hogy melyik szöveg hányadik oldalon lapozható fel. Technikai okokból kerültek egy másik részbe (Translations 133–259) a szövegek fordításai? Nagyban megkönnyítette volna az értelmezést, ha az osztják szöveget és fordítását párhuzamosan közölte volna a szerző.

A szövegek olvasása során feltűnő az orosz eredetű szavak, sőt kifejezések nagy száma, különösen a XIX. számú mesében. Ennek főhőse *“iwan durac%k”*, aki az orosz népköltészet kedvelt alakja, a magyar fordításokban általában Ivanuska Bolonduska néven ismert. Megjegyzem, hogy Fokos Dávid (1951: 291–293) már sokkal korábbi forrásokban is kimutatta az orosz népköltészet hatását vogul, csuvas, cseremisiz és zürjén mesékben, hősénekekben.

A népköltészet sablonjai, szokásos kifejezései rendkívül stabilak. A verbum finitum helyett a befejezett melléknévi igeneves szerkezetek gyakori

használata is megőrződött, ez különösen az énekelt szövegekre jellemző. Egyébként az énekek nyelvezete hagyományörzőbb, az orosz eredetű szó szintén kevesebb benne.

Az obdorszkit átmeneti vagy peremnyelvjárásnak is szokták nevezni, és vannak olyan ismertetőjegyei, amelyek csak erre a nyelvterületre jellemzőek. Ez a népmesei fordulatokra ugyancsak vonatkozik. Például a *wan* 'rövid' és a *é-w* 'hosszú' szavak gyakran előfordulnak az osztják népköltészetben különféle igékkel időhatározós szószerkezetet alkotva. Magyarra ezeket általában így fordítják: *hosszú vagy rövid ideig (ment)*; illetve *hosszú vagy rövid ideig (éltek)*; stb. Az obdorszkiban – a többi osztják nyelvjárástól eltérően – többnyire elől szerepel a 'rövid' és másodjára a 'hosszú' jelentésű szó. Ez a sajátosság jellemezte Pápay, Steinitz és – a jelen kiadvány szerint – Nyikolajeva adatközlőinek nyelvhasználatát is. Pl.: *wan ulläään é-w ulläään* 'rövid ideig élnek, hosszú ideig élnek' (18), illetve *wan é-w m%nl* 'rövid [vagy] hosszú [ideig] megy' (19). A mesélő személyének átváltása 3. személyről 1. személyre – amikor is a mesélő szinte azonosul a főhőssel – előfordul Pápay, Steinitz és Nyikolajeva gyűjtésében is.

Szembeötlő a *sikänsa* töltelékelem gyakori használata. Popov szójegyzékében még önálló jelentéssel szerepelt: *s'' kenza* 'ausser, ausserdem' (Honti 1982: 163). Steinitz *siäins*TM alakban jegyezte le ezt a szót. Általában 'aztán, azután, akkor' jelentésben fordult elő (Steinitz 1989: 547). A legújabb obdorszki szövegekben, úgy tűnik, legtöbbször már jelentés nélküli elem.

A mű utolsó része a szövegekhez fűzött magyarázatokat tartalmazza (Notes on the Texts 261–279). Itt főként az orosz kifejezések magyarázatára kényszerült a szerző, másrészt a népköltészeti fordulatok értelmezését adja meg.

A népköltészet tehát fiatalok és idősebbek ajkán most is egyaránt él az obdorszki osztjákok körében. Reméljük, még hosszú ideig lesz alkalmuk a kutatóknak ezen a tájon ismét gyűjtéseket végezni.

Irodalom

- Fokos Dávid 1951: Népmese-motívum egy vogul medveénekben. In: Ethnographia 62: 291–293.
- Honti László 1982: Nordostjakisches Wörterverzeichnis. Szeged. Studia Uralo-Altaica 16.
- Schmidt Éva 1990: Pápay József osztják hagyatéka és néprajzi vonatkozásai. In: Ethnographia 101: 326–331.
- Steinitz, Wolfgang 1989: Ostjakologische Arbeiten III. Budapest–Berlin–Den Haag.

RUSVAI JULIANNA

**Первые печатные книги на удмуртском языке
(Глазовское наречие)**

Szerk. L. M. Ivsin.

Votják Történelmi, Nyelvtudományi és Irodalmi Intézet,

Orosz Tudományos Akadémia. Izsevszk 2003. 560 l.

ISBN 5-7691-1296-4

A 2003-ban Izsevszkben megjelent *Первые печатные книги на удмуртском языке* című kötet az első nyomtatott votják nyelvű szövegeket tartalmazza. A bibliográfiailag rendkívül ritka és értékes szövegek új kiadása az Udmurt Köztársaságban a votják nyelv iránti egyre növekvő érdeklődésnek köszönhető, és – ahogy a szerkesztő is megemlíti – ennek a kötetnek fontos szerepe van a votják nép nyelvének és kultúrájának fejlődésében. A szöveggyűjteményt nem csak nyelvészeknek és kutatóknak szánták, hanem nyelvtanároknak és nyelvtanulóknak is. A kötet két evangéliumi fordításból, egy ábécéskönyvből és egy katekizmusból áll.

A 19. században nagy mennyiségben jelentek meg nyomtatott votják nyelvű irodalmi szövegek, amelyeknek legnagyobb része egyházi jellegű fordítás volt. A szövegekben több nyelvjárás érvényesült, mert a legtöbb fordító megőrizte a saját nyelvjárását a szövegalkotásnál. A legrégebbi ránk maradt szövegek Máté (13–250) és Márk (251–386) evangéliumának orosz és votják fordításai, amelyeket 1819 és 1823 között készítettek, a megjelentetésükre viszont csak 1847-ben Kazanyban került sor.

Ugyanebből az időből származik még az ábécéskönyv (387–399), amely szintén különböző votják nyelvjárásokon íródott. Ez votják gyerekek számára készült. Az ábécéskönyvek elején az egyházi és a világi ábécé, valamint a betűk megnevezése szerepel. Ezeket az olvasási technikát fejlesztő szógyűjtemény követi.

Az említett nyelvemlékeket, valamint az 1828-ból származó kis katekizmust (400–558) és a kereszténység rövid történetét a jelenlegi kötetben változtatás nélkül faksimile jelentették meg. Az eredeti, 19. századi szövegek az akkori írásbeliség hagyományait tükrözik, amelyek nagy mértékben eltérnek a maitól. A régi szövegekben a votják nyelv hangállományának jelölésére az orosz ábécét használták. Ezzel szemben a mai votják ábécé, bár sok vonásban hasonlít az oroszhoz, mégis saját rendszerrel rendelkezik (a mai orosz ábécé pl. 33 betűből áll, a votják viszont 38-ból). A kötet előszavában a régi ábécé is, valamint a legfontosabb helyesírási eltérések is fel vannak tüntetve. A szövegek fonetikai és morfológiai sajátosságai abból adódnak, hogy ezekben

főleg az északi nyelvjárások érvényesülnek. A nyelvemlékek szókinccse a votják nép akkori szellemi kultúráját és fejlődését tükrözi. Ilyen szempontból a jelenlegi szöveggyűjtemény nem csak nyelvészeti szempontból érdekes, hanem egyháztörténeti, történelmi és néprajzi kutatásokra is lehetőséget ad.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

*

И. Н. Смирнов: Мордва, Историко-этнографический очерк

Типография “Красный Октябрь”. Саранск 2002. 296 стр.

ISBN 5 900029 01 8

A *Наследие* [Örökség] sorozat első köteteként jelent meg 2002-ben I. Ny. Szmirnov *Mordvinföld* c. írása. A mű először 1895-ben Kazanyban látott napvilágot, s ebben a korábbi változatlan formájában került újra kiadásra. Az új kiadványt a szerkesztők népszerűsítő céllal adták közre azon érdeklődőknek, akik a mordvinok múltjáról közérthető formában szeretnék olvasni.

A könyv bevezetője Szmirnov életét és a finnugrisztikával való kapcsolatát mutatja be. Megtudhatjuk, hogy Ivan Nyikolajevics Szmirnov (1856–1904) a mai Mari Köztársaság területén született, iskoláit Kazanyban végezte, s később az egyetem történelem tanszékének professzora lett. Kezdetben a délszláv népek kultúrájával foglalkozott, majd az 1880-as években figyelme a keleti finnugor népekre, főként a permi és volgai finnugorságra irányult. *Mordvinföld* című könyve előtt 1889-ben a cseremiszekekről, 1890-ben a votjákokról, 1891-ben pedig a permjakokról jelent meg monográfiája. Műveiben a finnugor népeket az akkor modern történeti-etnográfiai tudomány elvárásainak megfelelően vizsgálta, és az általa kidolgozott módszerrel meglehetősen eredeti módon ábrázolta történetüket, anyagi és szellemi kultúrájuk jelentősebb fejlődési szakaszait. Nagy hangsúlyt fektetett a társadalmon belüli kapcsolatok, a család, a mindennapi élet, a szokások, a vallás és hiedelemrendszer bemutatására. Emellett a nyelvi adatokat, mint a nép szellemi művészetének első termékeit is figyelembe vette. A nyelvi kutatásokba főleg a helyneveket vonta be, ezek létrejöttének körülményeit vizsgálta. A nyelvhez azonban nem tudományos módszerekkel közelített, inkább megérzései vezették, ezért a nyelvészeti megállapításai munkáinak leggyengébb részét alkotják. Mindezek ellenére kortársai közül sokan nagyra becsülték.

A mű hat nagyobb fejezetre tagolódik:

1. fejezet: történelmi áttekintés. Röviden ír néhány nyelvrokonsági kérdésről; a helynevekről, amelyeket később régészeti emlékekkel is kapcsolatba hoz. Részletesen beszámol a temetkezési helyekről és szokásokról, majd mordvin növény- és állatneveket vet össze más finnugor nyelvek megfelelőivel Ahlqvist alapján, és áttekinti a jövevényszavak kérdését is. Ez után rátér a történelmi emlékekre, leírásokra; foglalkozik a mordvinok történelmével, hittérítés-történettel, az iskoláztatás kezdeteivel, s a korán jelentkező orosz hatással.

2. fejezet: a mordvinok életmódja. Főként a női népviselet különbségei szerint megállapítja az erzak és moksák közti különbséget. Képet kapunk a régi mordvin életről, a mordvinok fizikai felépítéséről, jellegzetes ételeikről, építészetükről, lakóhelyükről és díszítő motívumaikról.

3. fejezet: társadalmi és családi kapcsolatok. Felsorolja a rokonságneveket; részletesen foglalkozik a házassági szokások leírásával, amelyet néhány, oroszra lefordított dallal is illusztrál.

4. fejezet: az ősök tisztelete, temetkezési szokások és halálfelfogás. Az ősök, ill. a halottak tiszteletének megnyilvánulásait olvashatjuk a fejezetben. Részletesen leírja a halott körüli teendőket, temetési szokásokat, a halotti tort és a halottakról való periodikusan ismétlődő megemlékezési szokásokat.

5. fejezet: néphit. Ír a pogány elemek és a kereszténység keveredéséről, a többistenhitről és az istenek szerepéről, a szellemvilágról. Emellett megemlíti néhány imát, éneket, s az ünnepekhez kapcsolódó áldozati szertartást.

6. fejezet: irodalmi áttekintés. E részben a mordvinokról született műveket próbálja nagy alapossággal összegyűjteni az 1240-es évektől kezdve, az utazók első leírásaitól egészen korának modern kutatásaiig. A művekről sok helyütt tartalmi ismertetést is ad.

A hat fejezetet a megjegyzések, s a bőséges, fejezetekre lebontott irodalomjegyzék követi. Ez után Szmirnov 1874–1903 közötti munkáinak, majd a róla szóló, ill. írásaira reflektáló 1889–2001 között megjelent művek jegyzékét találjuk.

A könyvet M. Je. Jevszjev és A. O. Väisänen fekete-fehér archív felvételei díszítik. A képek a mordvinok mindennapi életét, ruházatát, népviseletét, lakóhelyét, fontosabb társadalmi eseményeit mutatják be.

FÁBIÁN ORSOLYA

Estonian Language

Ed. Mati Ereht.

Linguistica Uralica supplementary series vol.1.
Estonian Academy Publishers, Tallinn 2003. 413 l.
ISSN 0868-4731, ISBN 9985-50-359-7

A *Linguistica Uralica* nyelvészeti folyóirat különkiadásaként 2003-ban jelent meg az angol nyelvű *Estonian Language* című könyv. A kötet elismert észt nyelvészek több éves munkájának eredménye, amelyet Mati Ereht szerkesztett egybe.

Egészen a mai napig sajnálatosan kevés olyan mű jelent meg, amely a külföldi érdeklődők számára íródott, és alapos áttekintést adott volna az észt nyelv minden területéről. Az a néhány mű, amely eddig rendelkezésünkre állt, már elavult, és régóta szükség volt a nyelv újabb nézőpontok szerinti vizsgálatára. Az eddigi "legújabb" és legjobb mű Alo Raun és Andrus Saareste tollából, 1965-ben Németországban jelent meg *Introduction to Estonian Linguistics* címmel. Az *Estonian Language* című könyvvel a szerzők az évek során keletkezett hiányt kívánják pótolni. E vállalkozást sikeresnek minősíthetjük.

A kötet felépítése logikus és alaposan átgondolt, és hat nagyobb fejezetet tartalmaz:

Az észt nyelv rendszere címet viselő első fejezet hangtani és alaktani részét Tiit-Rein Viitso, míg a mondattanit Mati Ereht írta.

Az észt nyelv keletkezése és fejlődése c. fejezetben Tiit-Rein Viitso az észt sajátos jelenségeit, a nyelv hovatarozását vizsgálja, és alapos áttekintést ad a töváltozásokról, az esetrendszerről és az igerendszerről.

Az észt nyelvjárások című fejezetben Karl Pajusalu ír többek között a nyelvjárasi felosztásokról és a nyelvjáráskutatás történetéről.

Az észt irodalmi nyelv a könyv negyedik része, amelyben Tiiu Ereht és Heli Laanekask arról ír, hogyan egységesült a korábban két irodalmi nyelv (a tallinni, amely az északi nyelvjárásokon alapult, s a dél-észtországi nyelvjárásokra támaszkodó tartui).

Beszélt nyelv – ebben a fejezetben Leelo Keevallik mutatja be az észt köznyelv hangtani, alaktani és egyéb jellemzőit.

Az észt nyelv kutatása című utolsó részben a könyv szerkesztője Mati Ereht az észt nyelv kutatásának történetét mutatja be az olvasónak.

A szerzők közé tartozik a Tartui Egyetem három professzora: Tiit-Rein Viitso, a balti finn nyelvek kutatója; Karl Pajusalu, az észt nyelvtörténet és

dialektológia tudósa, valamint Mati Erelt, a könyv szerkeztője, az észti nyelv professzora. A többi szerző: Tiiu Erelt (az Észti Nyelvi Intézet kutatója), Heli Laanekask (az Oului Egyetem észti lektora) és Leelo Keevallik (az Uppsalai Egyetem tanára).

Az észti nyelv külföldi tanításának és kutatásának szempontjából igen fontos könyv kiadását az Észti Oktatási és Tudományos Minisztérium támogatta.

KIRLI AUSMEES

*

Reguly Antal finn népköltészeti fordításai

Közzéteszi, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta A. Molnár Ferenc.

Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok 5.

Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen 2003. 66 l.

ISBN 963 472 805 7

Reguly Antalt a “hét lakattal elzárt kincs”, azaz a sokáig megfejtetlen gazdag finnugor, főleg obi-ugor népköltészeti anyag gyűjtőjeként tartjuk számon. Kevésbé ismeretes, hogy a finn népköltészetből is fordított. E tevékenységét ismerteti és annak eredményeit teszi közzé a címbeli kiadvány.

A Bevezetőből (5–18), valamint az ezt követő Jegyzetek a Bevezetőhöz című részből (19–22) tájékozódhatunk a fordítások valószínűsíthető keletkezési időpontjáról, a kéziratok hányatott sorsáról. 1840 tavaszán az Athenaeum című folyóirat közli Regulynak egy Finnországból küldött levelét. Ennek az volt a célja, hogy támogatást szerezzen kutatóútjához. Reguly lelkes hangon nyilatkozik a finn népköltészetéről. A levél részeként a lap egy általa készített fordítást is közöl Örlő dal címmel. A magyar kutató a leghíresebb finn népdal (Jos mun tuttuni tulisi) egy kevésbé elterjedt változatát fordította le, és ezt juttatta el Magyarországra.

Reguly a dal egy másik, ismertebb variánsát is átültette magyar nyelvre, amelyet csak újabban közöltek. Az eredeti fordításról készült korabeli másolat szövege jelenleg a göteborgi egyetemi könyvtárban található.

E kötetben együtt szerepel Reguly mindkét változatról készült fordítása, valamint a legismertebb változat finn nyelven és a Göteborgban őrzött átültetés betűhű közlése, s annak a mai helyesírás szerinti átírása (23–30). Ez utóbira azért volt szükség, mert a göteborgi másolat készítője feltehetően nem tudott magyarul, ezért a hibás olvasatból elírások keletkeztek. (Az említett Jos mun tuttuni tulisi című népszerű finn népdalnak egyébként több-kevesebb

sikerrel más magyarításai is születtek; e fordítások lelőhelyéről is pontosan tájékozódhatunk az első két fejezetből.)

Reguly legterjedelmesebb finn népköltészeti fordítása azonban a Régi Kalevala egyes részeinek átültetése magyar nyelvre (31–63). A finn népi eposz első változata két részben 1835 végén és 1836 elején jelent meg. Reguly egy 1840-ben kelt levelében már megemlíti, hogy hazatérve szándékában áll lefordítani e művet. Nem tudhatjuk biztosan, hogy a magyarítás mikor készült, de feltehetően 1849, a bővített, úgynevezett Új Kalevala kiadása előtt.

Regulynak ezt a fordítástörredékét Pápay József találta meg 1908-ban az akadémiai kéziratár rendezése közben. A kézírást rögtön azonosítani tudta, hiszen ő fejtette meg Reguly kéziratot hagyatékából az osztják hőseinek, és e munka során alaposan megismerhette elődje betűformálását.

Az eredeti Reguly-fordítás kézírata később elkallódott, Pápay azonban két másolatot is készített róla. Ezek ma is megtalálhatók Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár kéziratárában. Pápaynak szándékában állhatott közölni ezt a fordítást. Erre vonatkozik Mellich Jánosnak 1909. február 6-án Pápayhoz írt levele, amelyben egyebek közt ez olvasható: “Reguly Kalevala-fordítását szívesen fogja kiadni Császár; ugyan ez ügyben még nem beszéltem vele, de egész biztos, hogy nagyon szívesen fogja venni cikkedet. Hiszen az ilyen jó dolog csak emelheti folyóiratát, hát még hozzá ha te közlöd (értsd: a te gondosságodban).” (A levél a kollégiumi kéziratárban az R 1670/III. számon található.) Császár Elemér ez időben két tudományos folyóiratnak, a *Philológiai Közlönynek* és az *Irodalomtörténeti Közleményeknek*, valamint egy szépirodalmi lapnak, a *Magyar Műzsának* volt a szerkesztője. Számunkra ismeretlen körülmények miatt azonban a fordítástörredék Pápay életében mégsem jelent meg.

A címbeli munka legfőbb érdeme, hogy a különböző időpontokban megjelent, a jelen kötet szerzője által is már közzétett, de nehezen hozzáférhető Reguly-fordításokat egybegyűjtve publikálta, s új eredményeket is tartalmazó kommentárokkal látta el. A fordítások A. Molnár szerint is művészi színvonalúak, bár az alliterációkat nem mindig adják vissza. (Erről az egyébként finnül nem tudó is könnyen meggyőződhet, ha például összeveti a dal eredeti szövegét a fordítással.)

A *Jegyzetek* (64–66) című rész a régi vagy tájnyelvi szavak, valamint a fordításokban szereplő finn szavak magyarázataival könnyíti meg a szövegek megértését.

A kis kötet szép tipográfiájú, gazdagon illusztrált, Akseli Gallen-Kallela több mint tucatnyi alkotása díszíti.

RUSVAI JULIANNA

Riho Grünthal: Finnic adpositions and cases in change
MSFOu 244. The Finno-Ugrian Society, Helsinki 2003. 235 l.
ISBN 952-5150-71-2

A mű doktori értekezés, amely a helsinki Finnugor Társaság gondozásában jelent meg, a szerző négyéves munkájának eredményeképpen. Megpróbálja leírni a finnugor nyelvek deklinációs és adpozíciós morfoszintaxisának különböző diakronikus változásait, de nemcsak egyetlen elméleti keretet használ fel. Az e tanulmányt jellemző kulcsszavak a következők: tipológia, morfológia, nyelvtani viszonyok, nyelvi érintkezés, morfoszintaktikai változás, újraelemzés, valamint diakronikus nyelvészet.

A balti finn vagy finnugor nyelvekre történelmileg igen erősen hatottak a környező indoeurópai nyelvek, ámbar úgy tűnik, hogy a velük járó morfoszintaktikai jellemvonások igen ellenállóak a nyelvi hatásokkal szemben.

Két erősen veszélyeztetett finnugor nyelv, a lív és a vepsze teszi ki az elemzés empirikus részének anyagát. Különleges figyelmet fordít a lív posztpozicionális csoportra, a vepsze helyhatározói esetrendszerre és az önálló, valamint a kapcsolat-indukálta változások összefonódásáról szóló esetfunkciókra, nevezetesen a déli vepsze prolativus-comitativus és a lív translativus-comitativus fejlődésére.

A szerző több következtetést vont le a finnugor deklinációs és adpozíciós rendszer morfoszintaxisából, valamint az egyedi felépítések diakronikus fejlődéséből.

A finnugor posztpozicionális csoport legtipikusabb morfoszintaktikai sémája a következő: [[N + GEN] + [Postp [+cx]]], a prepozicionális csoport legtipikusabb morfoszintaktikai bemutatása pedig: [[Prep + [N + PART]]. Funkcionálisan egy prepozíciós csoport legáltalánosabban kifejezi az útvonalat, valamint a valamin át, keresztül történő mozgást, ill. valamilyen eszköz- vagy társhatározói viszonyt.

A lív nyelvben, a véghangzók lekopása és a genitivus *-n* rag elvesztése számottevő hatással volt a posztpozicionális csoport jelenlegi morfoszintaktikai képezésére. Az eredeti [[N + GEN] + [Postp [+cx]]] szerkezetnek most általában [N + [Ø] + [Postp [+cx]]] szerkezet felel meg, mert a genitivus rag elvesztése sok főnévtípusnál a nominativus és a genitivus(-accusativus) egybeolvadását eredményezte. Alkalmanként a lív posztpozicionális csoport rendelkezhet egy dativus-jelölte főnévvel: [[N + DAT] + [Postp [+cx]]].

Morfológiai szempontból a finnugor nyelvek mind integráló, mind szegregáló posztpozicionális csoportokat mutatnak. Az észti nyelvben, egy morfológiaileg integráló posztpozicionális csoport elemeinek a sorrendje és egy ra-

gozott főnév alaktani összetevői nagyjából ugyanazok. Ez azonban inkább utal egy bonyolult morfológiai rendszer egyszerűsödésére, mint a posztpozíciók raggá alakulására.

A vepsze helyragok rendszerének fejlődése funkcionálisan feltételhez kötött és a térbeli viszonyok jelentőségét hangsúlyozza egy helyragrendszerrel szemben. A vepsze helyragok két morfológiai elemből állnak: a helyragtípus jelölőjéből (LocI ~ LocE ~ LocD) és a morfoszintaktikai tulajdonság jelölőjéből (Loc+ ~ Loc- ~ Loc=) mint cél, hely és forrás.

A korábbi separativusi ragok (Loc-) eltűnése, azaz az elativus és az ablativus, valamint a locativus ragokkal (Loc=) való egybeolvadása egy ragozott posztpozíció segítségével kerül kompenzálásra a térbeli kifejezésekben. Ez a diakronikus kompenzáció nem történik meg szabályszerűen más, egyéb funkcionális területeken.

A vepsze külső helyragokban történő fonológiai redukciót, valamint az adessivus (LocE=) és az ablativus (LocE-) egybeesését az adessivus átértékelődése követte. Ennek eredményeképpen funkciója szemantikailag elvontabb lett.

A déli vepsze PROLCOM *-(d)mu* funkcionális kétértelműségét a prolativus rag újraelemzése okozta. Ez az átértékelés és a comitativusi viszonyokra való kiterjesztés idegen nyelvi hatáson alapult, mégpedig az orosz nyelv hatásán. Egy ismételt elemzés vált lehetővé, mert a prolativus rag teljesített bizonyos előfeltételeket, és mind a formája mind a funkciója morfoszintaktikailag megfelelt azoknak a nyelvtani viszonyoknak, amelyekkel az orosz instrumentális rendelkezett.

A lív TRANSLCOM *-ks* funkcionális kétértelműségét egy korábbi translativus rag átértékelése okozta. A TRANSLCOM átértékelődése itt is idegen nyelvi hatáson alapult, akárcsak a déli vepsze PROLCOM esetében. A lett instrumentális eset morfoszintaktikai tulajdonságai voltak a lív TRANSLCOM analóg kiterjesztésének forrásai.

A lív prepozicionális csoport morfoszintaxisa [*pa* + [N + *-ks*]], bizonyos predikatív szerkezetekben tipikusan egy lett eredetű prepozícióhoz hasonlít, s ez döntő volt a TRANSLCOM diakrón fejlődésére.

A déli vepsze PROLCOM és a lív TRANSLCOM átértékelődése szerkezeti analógián alapult. Mindkét esetben a kapcsolat-indukálta változások a déli vepsze és az orosz, s különösen a lív és a lett esetragozás morfoszintaktikai hasonlóságain alapultak.

A mű hat fejezetből áll. Az 1. fejezet a kutatás tárgyát képező nyelvekről, a főbb irodalmi és kutatási forrásokról, valamint a finnugri nyelvek történelmi háttéréről nyújt áttekintést.

A 2. fejezet azt a finnugri főnévi morfoszintaxist mutatja be, amely a jelen tanulmány által vizsgáltakhoz kapcsolódik. Hozzá fog járulni az esetragok és az adpozíciós csoportok diakronikus kapcsolatáról szóló fejtegetésekhez. Azonkívül egy rövid áttekintést nyújt a finnugri nyelvekről azon olvasók számára, akik esetleg nem járatosak annak tipológiájában és történetében.

A diakronikus megközelítés után a 3. fejezetben az elméleti alapok a változások morfológiai és morfoszintaktikai természetére koncentrálnak. Különös figyelmet szentel a morfológiai változásoknál megfigyelhető különböző tendenciákra és arra az alapeltevésre amely azt mutatja, hogy a morfológiai változás nem egyirányú. A szerző különbséget tesz a két ellenkező irányú tendencia, az erózió és a prezervatív között.

Ezeket az elméleti megfontolásokat a könyv empirikus része követi: három fejezet mutatja be részletesen a finnugri esetrendszerek és adpozíciós csoportok néhány olyan szinkron tulajdonságát, amelyben e tulajdonságok és a diakron fejlődés közötti kapcsolat kerül elemzésre.

A belső diakron folyamatok elemzése adja a 4. és az 5. fejezet tartalmát, miközben a nyelvi kapcsolat és a többes-eseti aspektusok hatása a tipológiai fejlődésben a 6. fejezetben kerül elemzésre. – Még konkrétabban: a 4. fejezet körvonalazza a választott négy finnugri nyelv adpozíciós rendszerét, különös tekintettel az adpozíciós csoport morfoszintaktikai szerkezetére. Az elemzés elsősorban azokra az esetekre koncentrálnak, amelyek az adpozíciós csoportok morfoszintaktikai eltéréseiből erednek. Vitás kérdés, hogy a szórend típus kettős tulajdonsága az eltérő morfoszintaktikai szerkezeteken és a felépítés-specifikus vonzaton alapul inkább, mint a szórend változtatásán. A legnagyobb empirikus rész a 4. fejezetben a fonológiai és morfológiai erózióknak a lív nyelv posztpozicionális csoportjára való hatását dolgozza fel. A 4. fejezet a fonológiai erózióknak a finnugri esetragozásra és a posztpozicionális csoportok morfoszintaktikai szerkezetére való hatását foglalja össze. – Az 5. fejezet a vepsze helyhatározós esetek diakronikus fejlődésének formai és funkciói közötti morfológiai kérdésekre és kölcsönös egymástól való függőségére összpontosít. Itt a kiindulópont az a feltevés, hogy egy toldalék fonológiai lekopása, amelyet átértékelődés és az elveszett nyelvtani kategória ismételt létrehozása kísér, tiszta funkcionális megszorítással rendelkezik; s ezt erősen befolyásolják a szemantikai feltételek. A vepsze helyragok diakronikus fejlődése kitűnő lehetőséget biztosít arra, hogy teszteljük az úgynevezett “lokaliszta” hipotézist, azaz amikor a helyviszonyok a helyragok által kifejezett más

tulajdonságok előtt következnek. – Végül, az utolsó empirikus fejezet (6.) az endogén és a kapcsolat-indukálta változások közötti kölcsönhatást dolgozza ki. E fejezet lényege a déli vepsze és a lív esetrendszer két egyedi sajátosságának összevetése más finnségi nyelvekkel. Ezek egyike a déli vepsze prolativus-comitativus esetrag, míg a másik a lív translativus-comitativus elemzésére összpontosít (vö. fentebb). A vizsgálandó hipotézis az, hogy ezeknek a ragoknak egy újraelemzését két alapvető komponens: az endogén fonológiai redukciónak és a nyelvi érintkezés hatásának az egymásra hatása okozza.

A szerző elsősorban nyelvi anyagot használ fel, amely főleg a XX. század elejéről származik. Ebben az időben szociolingvisztikai szempontból a finnségi nyelvek földrajzi megosztottsága egyfajta kulminációt eredményezett. A politikai, társadalmi és kulturális széttöredezethez és a demográfiai összeomlás, ami később a nagyméretű etnokulturális és szociális pusztulást okozta, még nem érte el a legrombolóbb szakaszát. A fő források, amelyekből a vepsze és a lív adatok származnak, a Finnugor Társaság közleményei, amelyek különböző anyanyelvi közlőktől gyűjtött adatokat tartalmaznak.

A monográfia végén szójegyzék és hivatkozások találhatók.

A disszertáció plasztikusan mutatja be a balti finn nyelvekben az esetragok és névutós szerkezetek egymásra hatását, valamint a változások mechanizmusát és okait, amelyek részben e nyelvek belső fejlődéséből, részben az idegen nyelvi környezet hatásaiból adódnak. A reanalízis, újragozás, átstrukturálódás külső okai az orosz, illetve lett nyelvben keresendők.

DENNICA PENEVA